

Orta Asya Örneğinde Radikal Dini Örgütlerin Medya Faaliyetleri, Etkileri ve Sonuçları ^a

 ALİ YILDIZ MUSAHAN ^b

Öz: Ateist rejimin hâkim olduğu Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Orta Asya ülkelerinde aniden çeşitli din, mezhep ve radikal dini gruplar faaliyet göstermeye başladı. Savunduğu fikirler ve benimsediği itikadi inançlar bakımından bölgede hâkim olan geleneksel Maturidi düşüncesine zıt olan Ekramiyye, Taliban, Vehhabilik, İsmaililik, Hizbut-Tahrir, el-Kaide, Cundul-İslam, FANO, DEAŞ gibi akımlar ilk aşamada broşürler, kitaplar, birebir anlatımlı dersler şeklinde faaliyet yürütürken, teknolojinin gelişmesiyle medya ve sosyal medyada aktif faaliyete geçerek daha geniş kitlelere ulaşma imkânı buldular. Sözgelimi, 1991-93 yıllarında Özbekistan'da Ekramilik, Vehhabilik düşüncesinin bölgedeki önderleri, vaaz ve çağrılarını, hükümeti devirme teşebbüslerini videokaset yayınlarıyla geniş kitlelere anlatmaya çalışırken, bu tür yasaklı örgütler 2000'li yıllardan itibaren hem medyada hem sosyal medyada yayın faaliyetlerini yürütmeye başladılar. Özellikle el-Kaide, DEAŞ, Hizbut-Tahrir örgütleri Afganistan ve Orta Doğu'da şeriat ve İslam devleti uğruna savaşacak bireyleri, bu "kutsal yol"da hizmet edecek aileleri medya ve sosyal medya aracılığıyla kazanmaya başladılar. Suriye ve Irak'ta DEAŞ saflarında savaşan Orta Asya'lı genç erkeklerin, kadınların, ailelerin tamamına yakını medya yoluyla örgütlenip, ilgili yerlerden maddi yardım alarak çeşitli yollardan Suriye ve Irak'a ulaştıklarını, orada "kutsal savaş"a katıldıklarını, birçoğunun canlı bomba ve mücahitlik faaliyeti içerisinde olduğunu, bu tür ör-

^a Bu makale ASBÜ İslami İlimler Fakültesi tarafından 21-23 Ekim 2021 tarihlerinde düzenlenen *Uluslararası Din ve Medya Sempozyumu'*nda tebliğ olarak sunulmuştur.

^b İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
aliyildizmusahan@gmail.com

gütlenmelerin medya/sosyal medya vasıtasıyla gerçekleştiğini, söyleyebiliriz. Günümüzde DEAŞ ve el-Kaide örgütlerinin medya ve sosyal medya faaliyetleri takip altında olmasına rağmen, hala Orta Asya gençlerinin önemli bir kısmı dini vaaz ve öğretileri, çeşitli medya kanallarından takip etmektedirler. Orta Asya'da, dini düşünce ve inanç noktasında heyecanlı olan gençler arasında, DEAŞ ve el-Kaide örgütleri eskisi kadar şöhretli olmasa bile Hizbut-Tahrir başta olmak üzere, başka isimlerle ortaya çıkan birkaç örgüt medya/sosyal medya aracılığıyla vaaz ve öğretilerine devam etmektedirler. Genellikle canlı yayınlanan programlarda, soru cevap faslı da mevcuttur. Neticede, Orta Asya Müslümanlarının önemli bir kısmı, sıradan Cuma vaazlarını bile resmi dini görevlilerden daha çok sosyal medyada meşhur olan bazı önderlerin vaazlarını dinlediklerini, günlük vaazları sosyal medyada paylaştıklarını, görüyoruz. Yakın gelecekte ise, Afganistan'ın neredeyse tamamını ele geçiren ve bölgede etkisini arttırmaya başlayan Taliban'ın ya kendi adıyla ya da başka örgüt adıyla Orta Asya medyasında/sosyal medyasında aktif olacağını, bunun neticesinde Orta Asya Müslümanları arasında bazı tefrikaların ve teolojik problemlerin ortaya çıkacağını, öngörüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, radikal örgütler, medya, etki, sonuç.

Media Activities of Radical Religious Organizations in the Example of Central Asia, Effects and Results

Abstract: After the collapse of the Soviet Union dominated by the atheist regime, various religions, sects and radical religious groups suddenly began to be active in Central Asian countries. Such organizations as Ekramiyye, Taliban, Wahhabism, Ismailism, Hizbut-Tahrir, Al-Qaeda, Jundul-Islam, FANO, and DAESH, which are in opposition to the traditional Maturidi thought prevailing in the region in terms of the ideas they defend and the creeds they adopt, operated in the form of brochures, books, one-to-one lectures at the first stage in the first place. Afterward, they got the opportunity to reach wider audiences by taking active action in the media and social media with the development of technology. For instance, the leaders of Ekramism and Wahhabism in the years 1991-93 in the Uzbekistan region tried to convey their sermons and calls and their attempts to overthrow the government to large masses with videotape broadcasts. Still, such banned organizations began to carry out broadcasting activities both in the media and in social media since the 2000s. In particular, Al-Qaeda, DAESH, and Hizbut-Tahrir organizations have started to win over individuals who will fight for the sake of Sharia and the Islamic state in Afghanistan and the Middle East, and families who will serve on this holy path through the media and social media. We can say that almost all of the young men, women and families from Central Asia fighting for DAESH in Syria and Iraq reached Syria and Iraq with various means by organizing through the media and receiving financial aid from the relevant places, they participated in the "holy war", many of them were engaged in suicide bombing and mujahedeen activity and such organizations are realized through the media/social media. Today, although the media and social media activities of

DAESH and Al-Qaeda organizations are under surveillance, a significant part of Central Asian youth still follow religious sermons and teachings through various media channels. In Central Asia, even if the DAESH and Al-Qaeda organizations are not as famous as they used to be among the young people being excited about their religious thoughts and beliefs, a few organizations that emerged with other names, especially Hizbut-Tahrir, continue their preaching and teachings through the media/social media. Generally, there is a question-and-answer section in the live programs. As a result, a significant part of Central Asian Muslims listen to the sermons of some leaders who are more famous on social media than even the official religious men, and they share daily sermons on social media. In the near future, we foresee that the Taliban, which has taken over almost all of Afghanistan and started to increase its influence in the region, will be active in Central Asian media/social media either under its own name or under the name of another organization, and as a result, some conflicts and theological problems will arise among the Central Asian Muslims.

Keywords: Central Asia, radical organizations, media, impact, result.

Giriş: Orta Asya Bölgesi

Orta Asya köklü tarihe sahip bir bölgedir. Eski Yunan kaynaklarında gösterildiğine göre MÖ I. yüzyılda bu bölgelerde Skifler (Sak) yaşamıştır.¹ Bölge, MÖ I. yüzyıllarda Soğd, Harezmi, Fergana, Uşrusana, Çoğoniyani gibi bölgelerden ibaret olup,² zamanın Batı ile Doğu devletlerini birbirine bağlayan “Büyük İpek Yolu” nun tam merkezi idi ve medeni, kültürel açıdan da bir hayli gelişmiş durumda idi. Bu devirde Orta Asya’da hâkim olmaya başlayan Zerdüştilik dini her yönüyle halkın hayatını, medeniyetini, ahlakını etkilemiş ve VIII. yüzyılda İslam dini gelinceye kadar da etkisini devam ettirmiştir. Bölgede ağırlıklı olarak; Asya Hun İmparatorluğu (MÖ IV. asırdan MS 48), Göktürk İmparatorluğu (MÖ 951-MS 744), Uygur İmparatorluğu (744-1209), Samaniler (819-1005), Kara Hanlı Devleti (840-1212), Gazneli Devleti (963-1186), Harezmişahlar Devleti (995-1231), Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157), Çağatay Hanlığı (1227-1370), Timur İmparatorluğu (1370-1506) ve Şeybaniler (1500-1598) hâkim olmuşlardır.

VIII. yüzyılda bölgeye kuzeybatı yönüyle gelen Müslüman-Araplar tarafından, yerli dinlerin yerine birkaç yıl içinde İslam dini yerleştirildi. Kuteybe b. Muslim başkanlığında Uşrusana bölgesi hariç Maveraünnehir’in tamamı fethedilip, Arap-İslam halifeliğine bağlandı.³ Elbette ki Müslüman Arapların Orta Asya’yı ele geçirmesi kolay olmamıştır.⁴ Onlar fetih hareketleriyle beraber yerli eski medeniyete, dinlere, yerli yazıya ve ilim adamlarına karşı amansız mücadele etmişlerdir. İslam dininin bölgeye yerleşmesiyle birlikte yerli halkın kullandığı eski yazıları olan: Harezmi, Soğd ve Türk yazıları ortadan kalkmış, dil himayecileri ve milliyetçiler cezalandırılmıştır.⁵

VIII. yüzyılın sonuna doğru Orta Asya tamamıyla İslam Hali-

¹ Музаффар Хайруллаев, *Маънавият Юлдузлари*, (Тошкент, 2000), Giriş kısmı.

² Ahmed Emin, *Zuhrül-İslam*, Mektebetün-Nahdatul-Mısıryye, (, Kahire, 1966) Cilt-1, 2/259.

³ *The Encyclopaedia of Islam*, (new edition), vol.5, Leiden, 1979), 208.

⁴ Шовосил, Зиёдов, *ал-Мотуридий Хаёти ва Меъроси*, (Абдулла Кодирий Номидаги халк меъроси нашриёти, Тошкент, 2000), 8.

⁵ Хайруллаев, *Маънавият Юлдузлари*, Giriş kısmı.

feliğine baş eğmiş ve İslam dini artık egemen din haline gelmiştir. Araplar Amuderya (Ceyhun) ile Sırderya (Seyhun) arasındaki bu vadiye “Mâverâünnehir” adını vermişlerdi.⁶

Günümüzde Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan topraklarını kapsayan Orta Asya bölgesi, nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği coğrafi bir alandır. Bölgenin geleneksel ve hâkim İslami dokusu, Hanefi-Maturidi akidesi ve fıkhi pratiğinden ibaret olup, ulema tarih boyunca Maturidi ekolünün şekillendirmiş olduğu itikadi çizgiyi takip etmiştir.

Fakat 1917 Ekim ihtilaliyle birlikte SSCB'nin yönetimi altına giren ve Cumhuriyetlere bölünen Orta Asya bölgesi, 1990'ların başında SSCB'nin dağılmaya başlamasıyla birlikte peş peşe bağımsızlıklarını kazandılar. SSCB'nin ateist rejimi döneminde İslam dinini geleneksel haliyle yaşayan bölge Müslümanları, bağımsızlıktan sonra özgürce dini hayatlarını yaşamaya başladılar. Fakat çok geçmeden eskiden beri bölgede hâkim olan Hanefi-Maturidi temelli Sünni öğretisi/düşüncesi, bölgeye çeşitli ülkelerden giren Ekramiyye, Taliban, Vehhabilik, İsmaililik, Hizbut-Tahrir, el-Kaide, Cundul-İslam, FANO, DEAŞ gibi radikal ve aşırı mezhep ekollerinin etkisiyle çalkalanmaya başladı. Asırlardır sünni düşüncenin doğu kalesi olan Orta Asya'yı, kendi düşünce dünyasına çekmek isteyen bu radikal ekoller, yeni dini gruplar, ilk aşamada bölgede kabul görmese de, belli bir zaman geçtikten sonra özellikle medyayı/sosyal medyayı kullanarak bölgede aktif faaliyet göstermeye başladılar.

1. Dini Düşünce Algısının Değişiminde Medyanın Rolü

Orta Asya ülkeleri, SSCB'nin son Cumhurbaşkanı Mihail Gorbachev'un 1985 yılında perestroyka-перестройка/yeniden yapılanma⁷ ve glasnost-гласность /şeffaflık⁸ adıyla başlattığı siyasi, dini

⁶ Mâverâünnehir deyiimi genelde Orta Asya'yı andırmasına rağmen, aslında tarihi eserlerdeki sınır çizgileri göz önüne alındığında Özbekistan'ı, Karakalpakistan'ın doğu bölgesini, Tacikistan'ı, Kırgızistan'ın güney yarısını, Kızılkum çölü ile Kazakistan'ın güney kısmını kapsamaktadır. Bu bölge 660 000 km² lik bir alan olup, üzerinde büyük çoğunluğunu Türk dili konuşanların teşkil ettiği 40 milyon kadar insan yaşamaktadır.

⁷ Geniş bilgi için bkz. *И.С. Ратьковский, М.В. Ходяков. Глава 6. СССР в период*

ve ekonomik reform politikası sonucunda 75 yıldır kısıtlanmış olan dini özgürlüğe nispeten kavuşmuş oldu. Fakat bir yandan dünyanın en büyük toprağına sahip olan SSCB ekonomisinin zor günler yaşamış olması ve diğer yandan NATO ülkelerinin SSCB'yi zayıflatmak, parçalamak için her türlü fırsatı kollaması neticesinde, 1980'li yılların ortalarında Orta Asya'da bağımsızlık mücadelesinin de fitili atılmış oldu. Böylece, 1990 yılından başlayarak bir yıl içerisinde Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan bağımsızlığına kavuştu.

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandığı 1990 yılından takriben 1993 yılına kadar dini/itikati/mezhebi açıdan herhangi bir sıkıntı yaşamadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla tarih boyunca Ehli Sünnetin doğu kalesi olan Orta Asya bölgesi, dini özgürlük açısından refah bir süreci yaşıyordu. Hem Sovyetler Birliği döneminde hem sonrasında Orta Asya ülkelerindeki âlimler kendi fikirlerini, eserlerini genellikle basın yayın yoluyla yayımlıyorlardı. Televizyon programlarındaki dini yayınlar ise yine geleneksel Maturidi düşüncesi çerçevesinde haftada bir iki kere yayınlanıyordu. Fakat teknolojinin gelişmesi ve Orta Asya ülkelerindeki kanun boşluğu ve ekonomik krizlerin hâkim olduğu bu evrede, dış ülkelere gelen birçok ekol, kendi düşüncelerini hem basın yayın yoluyla, hem vaaz yoluyla hem de teyp kasetleri ve video kasetlerle duyurmaya başladı.

Orta Asya ülkelerinde bölge dışından gelen çeşitli radikal dini örgütlerin medyayı kullanma safhasını üç döneme ayırabiliriz;

a. Sovyet rejimi dağılmaya yüz tuttuğu 1985 ile dağılmasından sonraki 1995 yılları arasındaki sürede, genellikle basın yayın, teyp kasetleri vasıtasıyla yayınladığı dönem;

b. 1995-2005 yılları arasında basın yayın kısmının azaldığı fakat videokaset ve teyp kasetleri vasıtasıyla görüşlerin yayımlandığı dönem;

«застоя» и «перестройки» // *История Советской России*.

⁸ Geniş bilgi için bkz. *Островский А. В. Глупость или измена? Расследование гибели СССР*. М., Крымский мост-9Д, 2011 — 863 с.

c. 2005 yılından sonraki süreçte ise basın yayın oranının oldukça azaldığı, internet ve sosyal medya sitelerinin, görsel medyanın aktif kullanılmaya başlandığı dönemdir.

Özellikle akıllı telefonların neredeyse herkesin kullandığı 2012 yılından sonraki dönemde, Orta Asya'ya faaliyet gösteren radikal dini örgütler artık düşüncelerini, öğretilerini ve yayınlarını başta youtube, facebook, whatsapp olmak üzere birçok medya platformundan yayınlamaya başladı. Bunun neticesinde, Orta Asya ülkelerinin Sovyetlerden kalma totaliter rejimine karşı tepkili olan ve ekonomik krizlerden bunalmış olan genç neslin önemli bir kısmı geleneksel İslami düşünceden daha çok radikal dini düşüncelerden etkilenmeye ve etkisi altında kalmaya başladı. Bazen tüm aile bireyleri, bazen de gruplar halinde radikal dini örgütlerin halkasına, derslerine ve onların kurduğu sistem ağına kendi istekleriyle gelmeye başladılar.

Ekonomik açıdan güçlü olan radikal örgütlerin bazıları, kendi taraftarlarına maddi destek sunmakla birlikte, başta cihat olmak üzere çeşitli eğitim ve faaliyetlerin sponsorluğunu yapıyordu. Zaten ekonomik sıkıntı yaşayan, ülkenin geleceğinden umutsuz ve adaletsizlikten yorulmuş, işsiz olan gençler, radikal örgütlere üye olmakla;

a. doğrudan veya dolaylı maddi gelir elde etmekte;

b. bu örgütlerin içinde olmakla "Gerçek İslam" yolunda sevap kazanmakta;

c. hapse girmesi durumunda kurtarılmakta, öldürülmesi halinde ise direk cennete gireceğine inandırılmış vaziyettedir.

Bir-biriyle görüşmeyen, hatta bir-birini tanımayan radikal dini örgüt mensuplarının neredeyse tamamı, sosyal medya ve görsel medya üzerinden organize olduklarını, söyleyebiliriz. Özellikle başta Afganistan, Suriye olmak üzere dünyanın birçok yerine cihada giden Orta Asya gençlerine, yurtdışına gidiş vizesinden uçak biletine kadar alınmakta, ilgili ülkede karşılanmakta, yaşayacağı ev ve temel ihtiyaçları temin edilmektedir. Bu durumda yurtdışına başta cihat olmak üzere örgütlerin faaliyetleri için giden gençler,

çevresindekilere sosyal medya aracılığıyla örgüt gücünün reklamını yapmış olmaktadır. Radikal örgütler, Orta Asya ülkelerindeki bağlantılarını ve iletişimlerini, devletler tarafından kontrolü ve takibi oldukça zor olan sosyal paylaşım ve iletişim programları vasıtasıyla kurmaktadır.

Farklı şehirlerde ve bölgelerde yaşayan Orta Asya gençlerini, tek hedef altında, gayet gizli ve organize bir şekilde yurtdışına çıkarmak, gönderdikleri yerlerde cihada yönlendirmek yüz yüze vaaz ve öğretilerle mümkün olmayıp, öncelikle youtube aracılığıyla yapılan vaazlar, ders ve öğretilerle, sonrasında sosyal paylaşım siteleri vasıtasıyla yürütmektedirler.

İlk aşamada Suudi Arabistan merkezli Vehhabiliğin Orta Asya ülkelerinde öğrencileri yetiştirerek medyada aktif olmaları, İran merkezli/destekli Şii grupların ve Vahdeti İslam grubunun sosyal medyada aktif faaliyet göstermeye başlaması, Mısır merkezli Şafii düşüncesinin görsel medyada vaazlar vermek suretiyle yayılmaya başlaması, Endonezya/Hindistan merkezli Tebliği Cemaati grubunun bölgede aktif olmaya başlaması, Öte yandan Hizbut-Tahrir, Taliban, Ekramiler, Özbekistan İslami Hareketi, İslami Hareket Birliği, Doğu Türkistan İslami Hareketi, el-Kaide, İsmailiye/Agahan gibi hareketlerin medyadaki yoğun faaliyetleri, onların görsel ve basılı yayınlar aracılığıyla Orta Asya Müslümanlarını kendine çekme çalışmaları da algı değişiminin temelini oluşturdu.

2. SSCB Sonrası Bağımsız Orta Asya'da Radikal Dini Örgütlerin Teşekkülü

2.1. Selefilik Hareketi ve Etkisi

Bölgenin Kuran-Sünnet kültürüne yabancı olan Selefi düşünce, 1991 yılından itibaren Suudi Arabistan'da ikamet eden ve eğitim alan Özbek davetçilerin vaazlarıyla, eserleriyle ve teyp kasetleriyle, bununla birlikte Suudi Arabistan'da burslu olarak dini eğitim alan öğrencilerin medyadaki faaliyetleriyle yaygınlaşmaya başladı.

Suudi Arabistan'ın uluslararası sivil kolu olan *Râbitatu'l-Alemi'l-İslami* teşkilatı bölgede resmi bir fon olarak faaliyetini sürdürürken, diğer yandan Uluslararası Medine İslam Üniversitesi

si'nde iyi burs imkânlarıyla eğitim alan gençler, Orta Asya'da aktif çalışarak, Selefi düşünceyi videokasetler aracılığıyla yayarak, hareketi bir adım daha ileriye taşımış oldular. Bununla birlikte bağımsızlık sonrasındaki boşluk döneminde heyecanlı olan dindar gençlerin bir bölümü yerel medreselerin yerine yabancı ve aşırı gruplara sempati duymaya başladı. Bunun neticesinde çoğunluğu eğitim düzeyi düşük gençlerden oluşan bu gruplar, derhal şeriat esaslı devlet yönetimine geçiş için protestolar organize ederek mevcut ülke yönetimine bu yönde ani kararlar almasını şart koştu- lar,⁹ bazı yerlerde ise geleneksel Sünni cemaatine karşı şiddet uyguladılar.¹⁰ Ayrıca, aşırı şiddet hareketlerini medya aracılığıyla yayarak, kendi cihatlarını herkese ulaştırmaya çalıştıklarına şahit olduk.¹¹

Bunların dışında SSCB-Afganistan savaşı sırasında çeşitli ülke-lerden bölgeye gelen Selefi zihniyetli gençlerin Seyyaf isimli mücahit liderliğinde ortaya çıkan el-Kaide grubunun etkisiyle, Orta Asya'da Selefilik hızlı yaygınlaşmaya başladı ve aşırılık, şiddet yöntemlerini içeren muhtevada militer bir karakter kazandı.¹²

⁹ Örneğin, Orta Asya'da geleneksel Sünni-Hanefi öğretileriyle ve yetiştirdiği hafızlarıyla şöhret kazanan, Sovyetler döneminde bile merdiven altlarında bir şekilde faaliyetlerini devam ettiren Andican ilinde, Tahir Yoldaş yönetimindeki Vehhabi bir grup, 1991 yılında birçok kere ayaklanma organize ederek ülkenin derhal şeriat kanunlarıyla yönetilmesini talep ettiler. Daha sonra Afganistan'a geçip Taliban safında yer alan Tahir Yoldaş ve Cuma Nemengani rehberliğindeki bu grup, organize ettikleri protestolarla mevcut Cumhurbaşkanının gelmemesi durumunda ülke yönetimine el koyacakları yönünde ultimatom verdiler. Bkz. [Фергана информагентство](https://www.youtube.com/watch?v=jqf_8zGlrMg), "Легендарная съемка. Тахир Юлдаш и Ислам Каримов в Намангане в 1991 году", Youtube (19 Şubat 2014). https://www.youtube.com/watch?v=jqf_8zGlrMg

¹⁰ 1991 yılında Özbekistan'ın Andican şehrindeki iki merkezi camiden birisinde hakim olan Vehhabi grubun tahrirleriyle, hemen arka tarafta yer alan nispeten daha küçük konumdaki Devanaboy camisinin cemaatiyle Cuma çıkışında baltalı bıçaklı kavgaya tutuştuklarına bizzat şahit oldum.

¹¹ Bkz. [Фергана информагентство-2](https://www.youtube.com/watch?v=g8VA_eW5_98), 1991 год. Ислам Каримов на переговорах с исламистами, Youtube (30 Ocak 2017), https://www.youtube.com/watch?v=g8VA_eW5_98

¹² Geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Büyükkara, *Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban*, (Orta Asya'da İslam-Temsilden Fobiye, III-Aydınlıktan Aydınlanmaya (SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayınları, Ankara, 2012), 3/1288.

Cihat ve şehadet üzerine yoğunlaşan, geleneksel Sünni düşünceye yabancı olan bu tür hareketlerin medya vasıtasıyla SSCB döneminde mağdur olan ve gururu kırılmış bazı dindar kesimi cezbettiği, etkisi altına aldığı kanaatindeyiz. Bu örgütler, kendi görüşlerini ve fikirlerini öncelikle vaazlarla, teyp kasetleriyle ve videokasetlerle yayınlamaya başladılar. Günümüze gelindiğinde ise çeşitli sosyal medya platformlarında faaliyetlerini son derece aktif ve geniş yelpazede sürdürüyorlar ki, Orta Asya devletlerinin bu geniş platformu kontrol etmesi ve takip etmesi oldukça zor bir durum teşkil etmektedir. Neticede "*siyasal işgalci güce, zalimlere karşı savaşmak, ilim ve medeniyet için çabalamak*" şeklinde bilinen cihat kavramı, İslam'la yeniden aydınlanma fırsatı yakalayan Orta Asya Müslümanlarının nazarında bulandırılmış oldu. Selefi hareket, her türlü medya aracılığıyla ve özellikle son dönemlerde Whatsapp, İmo, Facebook, Telegram gibi bilgi paylaşılması ve kullanılması çok kolay olan programlar vasıtasıyla geleneksel Sünni düşünceye sahip olan ve birlikte yaşama kültürünü özümsemiş çoğulcu zihniyetli Orta Asya Müslümanlarına Şiiilerin, gayri Müslimlerin, sivil yardım kuruluşlarının, ayrıca şeriatın hâkim olmadığı devlet düzeninin yok edilmesi gereken birer hedef oldukları yönünde ikna etmeye çalışmaktadır. Hatta bu tür bertaraf etme eylemlerinin büyük cihat ve fesadı defetme olduğu, bir nevi cenneti açan anahtar olacağı şeklinde bir takım hadis ve fetvalar medya vasıtasıyla takdim edilmeye çalışılmaktadır. Orta Asya'daki Maturidi/Sünni ulemayı ve yöneticileri kolaylıkla tekfir eden bu tür gruplar, belki kendileri bile farkında olmadan fırsatçı eksenlere ve kaostan yararlanıp Afganistan'dan Avrupa kıtasına uyuşturucu ve silah sevkiyatı yapan örgütlere de fırsat sunmaktadırlar. Öte yandan bölgede aktif faaliyet içerisinde olan misyoner gruplar, Müslümanların en çok birlik ve beraberliğe muhtaç oldukları bu dönemde, bu kötü imajı kendi lehlerinde ve propagandalarında kullanılarak, Orta Asya halkını İslam dininden uzaklaştırmak için çaba gösterdiler ve yeni problemlerin doğmasına da sebep oldular.

Vehhabi hareket, Suudi Arabistan'ın finans desteğiyle, SSCB sonrasında dini bakımdan "cahil bırakılmış" Müslüman kardeşlere

“doğru İslam’ı ve sahih itikadı” her çeşit medya araçlarını kullanmak suretiyle öğretmeye çalışmaktadırlar. Bu tür dini ve kültürel faaliyetler sonucunda, tipik Vehhabi karakteri olan; İslami miras ve geleneğe karşı derin bir yabancılaşma içinde olan, kendi dışındaki dini cemaat ve mezheplere daha doğrusu “öteki”ne karşı tepeden bakan, kadın düşmanı, dinsel metinlere katı bağlılıktan yana, mantık kullanmaya ve yorumlayıcılığa karşı yaklaşımlar Orta Asya’da yaygınlık kazanmaya başlamıştır.¹³

Burada altını çizmek istediğimiz önemli husus, 2021 yılına gelindiğinde Rusya Federasyonu kendi arka bahçesi saydığı Orta Asya bölgesini elden çıkarmak istemezken, artık küresel güç haline gelen Çin de hem ekonomik gücünün etkisiyle hem artan nüfuzundan dolayı bölgeye girmek için başta medya vasıtaları olmak üzere çeşitli yöntemleri kullanmak istemektedir. Bu durumda Orta Asya’yı istikrarsızlaştırmak isteyen bu küresel güçler, yukarıda söylediğimiz gibi dini/itikadi ve sosyo-politik durumdan istifade ederek ve değişik gizli emellerini devreye sokacak fırsatları, marjinal dini grupları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme potansiyelini sürekli ellerinde bulundurmaktadırlar. Bunun açık örneği 1991 Andican isyanları, 1994 yılında Nemengan İslami cemaatlerinin isyanları, 2005 Andican ayaklanması, 1990 ve 2010 yıllarındaki Kırgız-Özbek çatışmaları, Orta Asya ülkeleri arasındaki sınırlarda sürekli çatışmaların yaşanması, Kırgızistan’daki 2005, 2010 ve 2020 devrimleri, Tacikistan’daki 1994 iç savaşları, Kazakistan’da özellikle seçim dönemlerinde radikal ve marjinal grupların ortaya çıkması gibi temelinde dini kaynaklı sosyo-politik olayları, örnek niteliğinde gösterebiliriz.

Geleneksel Maturidi çizgisini savunan Orta Asya medreselelerinde müderrislik yapan yüzlerce âlim, Vehhabiler başta olmak üzere bölgeye dışarıdan empoze olan yabancı unsurlara karşı mücadele ettirirse de ve kısmen başarılı oldularsa da, genç ve heyecanlı dindar kesimin bir kısmı kısa süre içerisinde Vehhabilerin bölgedeki temsilcilerine dönüştüler. Cemaatle namazda, Fatiha

¹³ Işıl Arpacı, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya’da Dini Radikalizmin Nedenleri Üzerine*, (Turkish Studies, Volume 14, issue- 3, Ankara, 2019), 1039.

süresinden sonra *âmin* derken seslerini yükselten, rukudan sonra ellerini kaldıran, tehiyyattan sonra şehadet parmağını kaldıran, sünnet namazını terkeden, bölgenin geleneksel dini kültürünün bidat sayan bu yeni kesim, bölgenin âlimlerini olduğu kadar toplumu da keskin görüşleriyle ürkütmeye başladı. O günlerde yönetimde olan yeni bağımsız ülkelerin komünist zihniyetli başkanları, kendi iktidarlarını da tehdit etmeye başlayan bu zihniyeti tehlikeli görmeye başladı. Bu tehlikeyi geç fark eden devlet yöneticileri, kendi aleyhlerine söylemler geliştirmeye başlayan radikal dini hareketlere karşı, geleneksel Sünni çizgide hareket eden ulemaya sahip çıkmaya, onları radikal gruplara karşı himaye etmeye başladı. Bütün bunların yerine getirilmesinde medyanın gücü azımsanmayacak derecede kullanıldı. Böylece hem geleneksel İslam'a sahip çıkıyor gibi görünürken, diğer yandan kendi iktidarlarını tehdit eden Selefi zihniyetli grupları ortadan kaldırmaya, halkın gözünden düşürmeye çalıştılar. Sözelimi, Özbekistan yönetimi, 1999 yılından itibaren Özbekistan içerisinde yurtdışı kaynaklı her türlü dini faaliyetleri tamamen yasakladı. Hedefleri şaşan Vehhabi zihniyetin bölge temsilcileri, yasadışı radikal "Özbekistan İslami Hareketi"ni kurdular ve şiddet içerikli terör faaliyetlerini başlattılar. Bu radikal örgüt kendi faaliyetlerini yine sosyal medya ve video kasetlerle yaymaya çalıştılar. Öte yandan Kazakistan'daki din adamlarının bir-birleriyle olan kavgaları ve din üzerinden yapılan etnik tartışmalar, ülkede Hizbut-tahrir, Vehhabilik vd. gibi radikal akımların gelişmesine, diğer inanç faaliyetlerinin hız kazanmasına neden olmuştur.

Diğer Orta Asya ülkelerinde de aynı grupların faaliyetleri ve teşekkül süreci, toplum ve devlet ilişkileri benzer olaylarla devam ettiğini, söyleyebiliriz.

2.2. Orta Asya'da Şia Etkileşimi

Aslında Orta Asya'daki geleneksel Maturidi Sünni düşüncesi; Vehhabiliğin, Taliban, Hizbut-Tahrir, el-Kaide ve Tebliği Cemaat yaklaşımlarının çok uzağında, Kuran ve hadis merkezli, özgür tefekkürü ve akli temel alan dini düşünceyi temsil etmektedir. Tarih boyunca özgür düşünceyi ve akli temel alan bu zihniyet sa-

yesinde Orta Asya'da önemli bir unsur olan Şia mensuplarıyla hiç çatışma ortamı meydana gelmedi. Şiiliğin dini ve siyasal temsilcisi olan komşu İran ile bölgenin kültürel alışverişi genellikle asgari seviyelerde gerçekleşti. Bunun yanında Orta Asya'daki halk arasında Afganistan'ın kuzeyindeki Hazara Şiilerine ya da Tacikistan'ın Pamir dağı eteklerindeki bânîni İsmaililere karşı düşmanca bir tavır gelişmemiş, bu azınlık gruplar yine Hanefi-Maturidi kapsayıcılığı ve halkın hoşgörüsü ile karşılanmış ve asırlarca Sünniler ile sorunsuz yaşamışlardır.

SSCB'nin dağılmasından sonra tarih boyunca dini/siyasi yayılcı politika izleyen İran, yeni bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkelerindeki dini boşluğu gördü ve hemen bundan istifade etmek istedi.¹⁴ Hemen televizyonlar programları organize eden, bölge elçilikleri bünyesinde kurduğu İran Kültür Merkezinde ücretsiz Fars dili kursu açarak çeşitli kitaplar, kasetler ve videokasetler yoluyla propagandasını uygulamaya koyan İran devleti, her türlü dini hareketleri destekleme stratejisi gütmeye başladı. Bunun için bölgede ekonomik, ticari ve ulaştırma alanlarındaki yatırımları öncelikli sıraya koyan İran, bağımsızlığın ilk dönemlerinde iç savaş yaşayan Fars kökenli Tacikistan'da etkinliğini artırmaya çalıştı. Tacikler Fars kökenli olmakla birlikte, itikatta Maturidi mezhebine tabidirler. Öte yandan, Orta Asya'nın tek Şii kesimi Tacikistan'ın Batı Pamir bölgesinde Dağlı Badahşan çevresinde yaşamaktadır.¹⁵

Son dönemlerde çeşitli eser ve CD'lerle mezhepsel yayılcı politikası izleyen İran devletinin hareketlerini gören Tacikistan yönetimi, ülke yönetiminde rol almak isteyen hiçbir dini gruba yer vermek istemedi. Ülke içindeki güç dağılımı konusunda gerçek bir kargaşa ile başlayan anlaşmazlıklar, militan grupların dışarıdan aldıkları desteklerle birlikte ülke iç savaşına doğru sürüklendi. Bu savaşın önemli ölçüde bastırılmasında ve taraflar arasında barış

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Nasır Rıza Khan, *Islam in Post-Soviet Central Asia and its Neighbourhood, Islam in Central Asia: From Representation to Phobia* (volume-III, SNF Publication, Ankara, 2012), 3/ 1422.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. К.С. Васильцов. Шииты в Центральной Азии: Почитание Природных Объектов Среди Исмаилитов Бадахшана, *Ислам в Центральной Азии: от представительство к Фобии*, (Анкара, 2012) 3/ 1167.

sağlanmasında Rusya ile birlikte İran'ın arabulucu rolü başarıyla sonuçlandı. Bunun akabinde İran'ın Orta Asya'ya yönelik planları ile dini propaganda, Tacikistan'da her zaman iç savaşı ima eder hale getirdi.

Bu bağlamda, İran'ın Orta Asya'ya yönelik dış politikasının iki boyutunun öne çıktığını görüyoruz; ilki, güvenlik ve politik hususlar iken, diğeri ekonomik ve kültürel/dini etkilerdir.¹⁶ Ancak burada dikkate alınması gereken husus, ortaçağdan beri Orta Asya âlimlerinin Arapça ile eşit bir şekilde Fars diline önem verdiğini, şiir ve edebiyatta Farsçanın ve Fars kültürünün Arapçadan önce geldiğidir. Bunun farkında olan İran, öncelikle bölgedeki derin kültürel ve bilimsel bağlantıları ön plana çıkardı. Ancak görünen o ki, İran'ın Orta Asya'ya yönelik dış politikasındaki yayılmacı dini stratejileri, her zaman bekledikleri gibi etkili olmamıştır.

2.3. Misyonerlik Faaliyetleri

Hristiyan ve Budist misyonerler, SSCB'nin yıkıldığı 1990'lı yıllardan itibaren Orta Asya'da kendisine gayet elverişli ortam buldular. Başta Protestan, John Baptist, Evangelist, Yehova şahitleri, Barış Gönüllüleri, Moon Tarikatı olmak üzere çeşitli gruplardan oluşan misyonerler, ekonomik kriz yaşayan halka çeşitli maddi yardım vermek suretiyle, yabancı dilde kaliteli eğitim, yurtdışında burslu eğitim gibi vaatlerle kitleleri etkilemeye çalıştılar. Bir TV kanalı, çeşitli radyo ve gazeteler, eserler, yayınlar ve kültürel faaliyetler aracılığıyla kendilerini kamuoyuna tanıtan misyonerler, Batı dünyasına açılmak, onun ilim ve teknolojisiyle tanışmak isteyenleri de kendine çekmek isterken, öncelikle bölgede etnik ve teolojik bağı olan Rus, Alman, Kore, Ukrayna kökenli elemanları seçip eğittiler. Birlikte yaşadıkları halkın zayıf ve güçlü yönlerini, Müslümanların hassas noktalarını iyi bilen bu yerli misyonerler, elbette dışarıdan gelenlere nispeten daha etkili ve verimli oldular. Sonraki aşamada ise Rus okulundan mezun, nispeten Hristiyan kültürüne yakın olan ve milli, manevi değerlerine yakın olmayan Müslüman

¹⁶ Снежана Атанова, Марказий Осиёда Ислом дини: Узоқ яккаликдан юксак эътиборга, (Сентябрь, 9; 2018). <https://www.uzanalytics.com/jamiyat/2902/>

gençler üzerinde etkili olmaya çalışan misyonerler, üçüncü aşamada artık mahallelerde, okullarda aktif ve açık faaliyet göstermeye başladılar. Neredeyse bütün misyoner grupların sloganı şuydu: "Yeryüzündeki bütün insanlar, tek Tanrıya inanmaktayız. Tanrımız tektir ancak O'na vardığımız yol ve yöntemlerimiz, ibadet şekillerimiz farklıdır". Bu tür yaklaşımların neticesinde din değiştirip Hıristiyan dinine geçenlerin sayısı 100 binlerle ifade edilmeye başlandı.¹⁷

Misyoner grupların Orta Asya Müslümanlarını doğrudan ve radikal biçimde direk etkilememiş olsa bile, gayri Müslim akımların, fonların bertaraf edilmesi için geleneksel sünnet düşüncesinin etkisiz olduğunu söyleyen marjinal, radikal gruplar halkın gözünde meşruiyet kazanmaya başladığını, belirtmek istiyoruz.

2.4. Hizbut-Tahrir

XX. yüzyılın ortalarında Filistin'i İsrail işgalinden kurtarıp bağımsızlığına kavuşturmak amacıyla kurulan dini siyasi hareket olan Hizbut-Tahrir, 1992 yılından itibaren diğer gruplar gibi Orta Asya ülkelerine yerleşmeye başladı. Başta Özbekistan'ın Fergana, Taşkent gibi büyük şehirlerinde ve Kırgızistan'ın Oş, Celalabat illerinde faaliyette olan grup Kazakistan'ın Almatı, Çimkent, Taraz gibi diğer büyük şehirlerinde de örgütlü ve aktif çalışmaya başladı. Öncelikle vaazlarla, eğitici CD ve videokasetler aracılığıyla öğretilerini yaymaya başlayan örgüt, sonraki dönemlerde Özbekistan'da, Kırgızistan'da ve Türkmenistan'da terör olaylarını ve şiddet eylemlerini organize etmeye başladı. Bu tür kanlı eylemlerde birçok insan hayatını kaybetti.

Hizbut-Tahrir, sadece 2003 yılı içerisinde 27 terör eylemini gerçekleştirmiş, bunlardan 17'si Özbekistan'da, diğerleri Çimkent'te meydana gelirken, 2004 yılında ise Güney Kazakistan'da 24 eylemi organize etmiştir.

2000'lı yıllara gelindiğinde Hizbut-Tahrir taraftarı olanlar ve

¹⁷ Her ne kadar bu rakamların, istatistiklerin doğruluk payı tartışmalı olsa bile, gösterilen rakamın doğruluk payı 10'da 1 oranında doğru olsa bile, bu rakamlar İslam'ın doğu kalesi olan bölge için vahim sayılabilecek bir durum olduğu, kanaatindeyiz.

onların propagandasını yapanlar genellikle genç yaştaki insanlar ve Üniversite öğrencilerinden oluşmaktaydı. Çünkü hem görsel hem canlı ders öğretilerinin dışında evler, camiler, üniversite ve kolejler, iş yerleri Hizbut-Tahrir'in başlıca faaliyet alanı, propaganda merkezi durumuna gelmişti. Bunların dışında halkın her kesimine ulaşacak şekilde bülten ve broşürler dağıtmakta, sosyal paylaşım siteleri ve youtube gibi video kanallarında kendi görüşlerini ve seslerini geniş kitlelere ulaştırmaya çalışmaktadırlar. Bu tür propagandaların tamamında Müslümanların öncelikle tek bir Halifelik yönetimi altında birleşerek ortak mücadele etmeleri gerektiği çağrısını yapmaktadırlar. Bunun için İslam düşmanlarını şaşırtacak ve korkutacak eylemlerde bulunmaya açık davet etmektedirler. Ancak Hizbut-Tahrir, terör ve şiddet eylemlerini öncelikle onların hareketlerini kısıtlamaya başlayan yönetimlere karşı başlatıldılar, daha sonrasında ise değişik gerekçelerle Orta Asya'da yaşayan masum sivillere yönelik çeşitli terör faaliyetlerini gerçekleştirmeye başladılar.

Günümüzde Orta Asya kökenli olan ve örgütün önemli hatiplerinden olan bir şahıs ise, youtube ve diğer sosyal paylaşım sitelerinde genellikle Özbek dilinde ve bazen de Kırgızca yayınlar yaparak, Orta Asya'da tanınan bir şahsiyet seviyesine geldiğini söyleyebiliriz.¹⁸ Sosyal medyada yüz binden fazla abonesi ve yayınları yine yüzbinlerce kişi tarafından izlenen bu şahıs, hem Orta Asya ülkelerinin yöneticilerine karşı hem Türkiye'nin yönetim şekline eleştiriler yapmaktadır. Onun neredeyse her gün yayınladığı videoların altındaki yorumlara baktığımızda azımsanmayacak kadar Orta Asya'nın bu örgütün peşinden geldiğini, kendisinden Özbekistan uleması başta olmak üzere diğer ülkelerdeki âlimleri rahatsız ettiğini, söylemliyiz.

2.5. Agahan İsmaililiği

Orta Asya bağımsızlığını kazanır kazanmaz maddi imkânlarını kullanarak giren gruplardan diğer birisi de Agahan İsmailileri

¹⁸

https://www.youtube.com/watch?v=cXL4CE0wyaM&ab_channel=MahmudAbdulmomin

grubudur. Şii-Batini felsefe temelinde kurulan bu siyasi-dini akım, Orta Asya devlet erkânı tarafından prens unvanıyla karşılanan Aga Han'ın bölgedeki faaliyetleri aracılığıyla, halk arasında kolaylıkla yayılma ve yerleşme imkânı buldu. İlk aşamada basın ve yayın yoluyla kendisine tanıtan grup, daha sonraki süreçte medyayı ve sosyal medyayı aktif kullanmaktadır. Orta Asya'da ilkokul, ortaokul ve lise seviyesinde okullar açan, yüksek eğitim veren Üniversiteler açan, sosyal ve kültürel tesisler kurulmasına öncülük eden Aga Han, Bâtını İsmaili düşüncenin eğitim aracılığıyla bölgede yayılmasına öncülük etti ve etmeye devam etmektedir.

Günümüzde Hindistan ve Pakistan'da Hocalar adıyla varlıklarını sürdüren Aga Han İsmailileri, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Orta Asya'da idari organları, kooperatifleri, eğitim öğretim kurumları, basın yayın kuruluşları ve vakıfları ile faaliyetlerini aktif bir şekilde yürütmektedirler.¹⁹ Özellikle Tacikistan'ın Badahşan bölgesi başta olmak üzere birçok bölgesini merkez seçen Agahan İsmailileri, ellerindeki maddi güç sayesinde Orta Asya'da Batini düşüncelerini hem görsel hem basılı medya yoluyla yaymaya devam etmektedirler.

2.6. Özbekistan İslami Hareketi

Özbekistan'ın ilk Cumhurbaşkanı İslam Kerimov rejimine karşı Özbekistan'ın Andican ilinde şekillenmeye başlayan hareket, daha sonra liderleri Tahir Yoldashev ve Cuma Namangani'nin Afganistan'a kaçarak orada çok sayıdaki radikal örgütleri birleştirmesi sonucu 1996'da Özbekistan İslami Hareketi'ni kurdular. Öncelikli hedefleri İslam Kerimov iktidarını devirip yerine bir İslam devleti kurma niyetlerini açıkça beyan eden bu yeni hareketin mensupları ilk aşamada genellikle Özbek kökenlilerden oluşurken, sonraki süreçte Orta Asya Halifeliğini kurma taraftarı olan her milliyet ve bölgeden üye toplayarak genişlemeye başladı. Özbekistan İslami Hareketi, Orta Asya'daki taraftarlarına kendi öğretmenlerini, düşünce ve vaazlarını kaset teypleri ve basılı yayınlar vası-

¹⁹ Sabri Hizmetli, *Orta Asya'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dini Akımlar*, Orta Asya'da İslam-Temsilden Fobiye, (SFN Yayıncılık, Ankara, 2012), 3/1521.

tasıyla yaymaya çalıştı. Fakat 1999 yılında Taşkent'teki bombalı saldırıdan Özbekistan İslami Hareketini sorumlu tutan Kerimov yönetimi, ülke içinde dindar kesimi ağır cezalara çarptırdı ve dini alan üzerinde yoğun baskı rejimi getirdi. Bunun ardından Özbekistan İslami Hareketi, videokaset yoluyla gönderdiği vaazlarında "kâfir" ve "tağut rejimi" ilan ettiği Kerimov yönetimine karşı silahlı mücadele başlattığını duyurdu. Orta Asya Müslümanları arasında aktif faaliyet içerisinde olmasa bile dışarıdan her türlü mesajı göndermeyi başaran ve her an saldırı yapacakmış gibi algı yaratan örgütün, radikal dindarlar bir tarafa Kerimov yönetimine düşman olan her kesim üzerinde bir etki algısı yarattığını, söyleyebiliriz. Özbekistan devleti tarafından örgütün içine gönderilen ajanların yakalandığı ve onlara nasıl cezaların verildiği hakkındaki şiddet içerikli ve itiraf edenlerin kafalarının kesildiği video yayınları ve teyp kasetleri, kaçak yollardan bölgeye bir şekilde getirilip, izlenmekteydi.²⁰ Ancak 2001 yılında hareketin lideri Cuma Namangani'nin Afganistan'da öldürülmesi ve örgütün merkezi karargâhı olan Afganistan'ın ABD tarafından işgal edilmesi gibi faktörler hareketin gücünün kaybetmesine sebep oldu. Örgütün bünyesindeki Özbekler ve başka ülkelerden hareket içinde yer alanlar, sonraki süreçte el-Kaide, Taliban gibi radikal gruplara dâhil oldular. Youtube üzerinden şiddet hareketlerini yayınlayan, öğretilerini ve itikadi düşüncelerini izah eden Özbekistan İslami Hareketi başta Kerimov'u devirip Halifelik kurmaya odaklanmışsa da, bu hareketin genel karakteristiği Vahhabi düşüncesini taşımakla birlikte küresel cihat anlayışıyla hareket etmektedir.

2.7. Tebliğ-i Cemaat

Tebliğ-i Cemaat, Muhammed İlyas Kandehlevi tarafından 1926 yılında Kuzey Hindistan'da kurulan ve İslam'da "tecdid"i hedefleyen bir harekettir. Modernleşmenin kısılcındaki İslam inancının "orijinal" köklerine geri dönmesini savunan ve Selefi bir düşünce olarak ortaya çıkan Deobandi hareketinin bir parçasıdır.²¹

²⁰ https://fida.web.tv/video/zanjirband-killer-qissasi-1_3t4oacnaqeo

²¹ Bukatcha Akimjan Kyzy, Yeni Dini Akımların Orta Asya Gençliği Üzerindeki Etkileri ve Din Eğitiminin Rolü, *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, (2 (4), 2018), 33.

Tebliğ cemaati üyeleri Orta Asya'ya 1991 yılından itibaren Arap ülkelerinden, Hindistan'dan ve Pakistan'dan 5-10 kişilik gruplar halinde gelmeye başladı. Kazakistan'ın Almatı, Jambil, Aktübe, Mangistau ve Karaganda illerinde yoğunlaşırken, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 6 yıl dini eğitim veren "Abdallah ibn Masud" adlı İslami İlimler Enstitüsünü kurdular.²²

İşbu cemaat, Orta Asya'daki tebliğ faaliyetlerini dindar olmayan Müslümanların kapısını çalarak birebir görüşme yoluyla sürdürmektedir. Özellikle Kırgızistan'ın kuzey kısmında ve nispeten dindar olmayan Kazakistan Müslümanlarına İslam dinini tebliğ etme görevini üstlenen cemaat, günümüzde Türkmenistan ve Özbekistan hariç, Orta Asya'nın her tarafında aktif faaliyetlerini yürütmektedirler. Halk arasında "Dini Davetçiler" olarak ünlenen bu hareketin mensupları ilk aşamada Pakistan ve Hindistan'da İslami eğitim gören gençlerden oluşmaktayken, belli bir zamandan sonra tamamen yerli bir yapıya dönüştüğünü, söyleyebiliriz.

Tebliğ Cemaati üyeleri ilk önce mahallelerdeki camilerde konuşlanmaktadır. Bazen canlı yayınlar yapmakta, broşürler dağıtmaktadırlar. Genellikle cami içinde yemek yiyen ve yaşayan grup, öncelikle gönüllü gençleri da yanlarına alarak 3 günlük, 40 günlük ve 4 aylık süreyle tebliğ yoluna çıkmaktadırlar. Önceden belirledikleri bir mahalleye, köye giden grup üyeleri kapıyı çalmaktadırlar, eğer kapıyı evin erkeği açarsa dini daveti vaaz etmeye başlıyorlar, eğer kapıyı evin hanımı veya kızı açarsa hemen sırt çeviriyorlar ve ters durarak dini vaaza başlıyorlar. Tebliğ cemaati kendi aralarındaki dini sohbet sırasında Hindistanlı âlim Muhammet Zekeriya Kandelevi'nin faziletleri ve öğretileriyle ilgili eserleri takip etmektedirler.

Günümüzde Tebliğ Cemaati'nin faaliyetleri, geleneksel davet

²² Аширбек Муминов, Ислам в Центральной Азии: Актуализация Наследия (на примере Казахстана), Ислам в Центральной Азии: от представительство к Фобии, (Анкара, 2012), 3/1555. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Кусаинова К.Т., Деятельность мусульманских движений и организаций в Центральной Азии (1991-2008 гг). Диссертация.кандидата исторических наук по специальности: 07.00.03-всеобщая история. - Алматы. Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейманова КН. МОН.РК.2010.

kültürüne aykırı, programsız ve biraz bedevi üslupla yapıldığı için bölgedeki dini kurumlar ve ulema tarafından kabul görmedi. Tebliğ cemaati, faaliyetlerini Kırgızistan'da yoğunlaşmıştır, çünkü Özbekistan ve Kazakistan yönetimleri işbu cemaati, aşırılık yanlısı ve terör zihniyetli olduğu iddiasıyla yasaklanan gruplara dâhil ettiler.

Yukarıda saydıklarımız kadar etkili ve geniş çaplı faaliyet içerisinde olmasa bile Kadıyanilik, Bahailik, el-Nusra, Tabiban, Ekramilik gibi gruplar da bölgede varlığını göstermeye çalıştıklarını gözlemliyoruz.

Değerlendirme ve Sonuç

Dini düşünce ve dini öğretiler eskiden eserler ve cami minberleri vasıtasıyla geniş kitlelere yayılırken, günümüzde basılı ve görsel medyanın, özellikle sosyal medyanın yeri ve önemi tartışılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyada gizli hâkimiyet diye adlandırılan veya toplumun algısına hükmetme sıralamasında beşinci sırada yer alan medyanın, dini düşünce ve dini öğretilerin yayılmasında, din ve mezhep algılarının oluşmasında tüm dünyada etkili bir vasıta olarak hizmet etmektedir. Bu durum günümüz Orta Asya'sında bölge dışından giren çeşitli radikal dini örgütlerin kendi öğretilerini ve görüşlerini yayma sürecinde de kendini göstermektedir. Başta TV kanalları ve radyo yayınları olmak üzere, youtube ve diğer sosyal paylaşım siteleri, Orta Asya gençleri arasında çeşitli dini örgütlerin yayılmasında önemli bir araç hizmetini ifa etmekte, bu yolla etkili olmaktadır.

Nitekim Sovyetler Birliği döneminde uygulanan dinsizlik, ateizm ve din karşıtlığı politikası sonucunda inanç boşluğu oluşan Orta Asya'da, bağımsızlık sonrasında aniden her türlü din, mezhep ve grupların faaliyetlerine maruz kaldı. Bu dönemde Orta Asya Müslümanları arasında dini bilgilerin alt düzeyde olması nedeniyle, bununla birlikte ülkelerin yasalarındaki birçok açıklığın bulunması sebebiyle bölge ülkeleri din ve inanç politikasında korumasız bir durumda bulunuyordu. Bunun neticesinde daha önce hiç isimleri duyulmamış çok sayıda dini örgüt ve grup, bölgede aktif faaliyet göstermeye başladı. Bu yeni örgüt ve gruplar kendi

görüşlerini, düşünce ve öğretilerini ilk aşamada vaazlar, küçük broşürler, eserler ve teyp kasetleri, videokaset vasıtasıyla yayınlarken, teknolojinin gelişmesiyle birlikte görsel ve video yayınlarını internet üzerinden yayınlamaya başladılar. Son aşamada ise artık sosyal paylaşım sitelerinde ve Orta Asya'da neredeyse herkesin kullandığı whatsapp, imo, telegram gibi bireysel programlar vasıtasıyla yayınlamakta ve paylaşmaktadırlar.

Bölgede başta Hıristiyan misyonerler olmak üzere, savunduğu fikirler ve benimsediği inanışlar bakımından bölgede hâkim olan geleneksel Maturidi düşüncesine zıt olan Vehhabilik, İsmaililik, Şia, Hizbut-Tahrir vd. gibi dini akımlar, nispeten hoşgörülü ortamdandır ve siyasi boşluktan derhal istifade etmeye başladılar. Orta Asya Müslümanlarının üzerinde nüfuzu olan Sünni merkezi bir otoritenin bulunmayışı, misyonerlik ve diğer yabancı akımların faaliyetlerine karşı ortak bir stratejinin belirlenememiş olması, Müslümanların arasındaki farklı dini grupların, ekollerin kontrolünü de zorlaştırmıştır.

İlk sırada Hıristiyan misyoner teşkilatları, Orta Asya dillerinde yaptıkları neşriyat ve propaganda ile faaliyetlerine hız verdiler. Dağıttıkları İncillerin kapağında Kur'an yazısı ya da Tanrı'nın kutsal metni gibi şüphe çekmeyen başlıklar yer alıyordu. Misyonerler, Kiliselerin ve Hıristiyan Cemaati merkezlerinin dışında ilkokullarda, kolejlerde, özel üniversitelerde, kütüphanelerde ve kültür merkezlerinde, hastanelerde, fabrikalarda, çeşitli kamu ve özel kuruluşlarda çeşitli hizmetler vererek, sanat, spor, turizm ve gazetecilik gibi alanlarda seminerler, konferanslar ve kongreler düzenleyerek, gazete, dergi ve kitap türünde yayınlar yaparak, sosyal ve ekonomik yardım sağlayarak insanlara yaklaştılar ve yakın ilişki kurdular. Özellikle okul çağında öğrencilere çeşitli ücretsiz geziler organize etmek suretiyle öncelikle kendini sevdirmeye stratejisiyle hareket ettiler. Özel ve resmi kurumlardan seçtikleri bazı kişileri Amerika ve Avrupa'ya çağırıp, 2-6 aylık kurslarda eğitim öğretime tabi tuttular, geleceğin misyoneri olarak yetiştirmeye çalıştılar.

Öte yandan bir takım insanlara maddi yardımda bulunarak, istihdam yerleri temin ederek, ücretsiz eğitim-öğretim hizmetleri

vererek, bilim ve kültür merkezleri açarak, çeşitli görsel ve basılı yayın vasıtasıyla Türk Cumhuriyetleri yöneticileri ile halklarına kendilerini masum yardımsever olarak gösteren gruplar ve mezhepler, bölgede önemli tepkiyle karşılanmamakla birlikte üst düzey desteklerle bölgede rahat faaliyet yürütme imkânı elde etmişlerdir.

Tarih boyunca Ehli Sünnet düşüncesinin doğu kalesi olan Orta Asya'da, 2000'lı yıllara gelindiğinde devlet yetkililerinin bildirdiğine göre üç binden fazla dini grup, kırktan fazla dini mezhep aktif faaliyet içerisindeydi. Bu örgütlerin, grupların ve mezheplerin tamamına yakını bölge halkına, genellikle medya ve sosyal medya yoluyla ulaşabilmekteydi.

Bağımsızlık sonrası Orta Asya'da geleneksel Maturidi-Hanefi düşüncesinin yerine, radikal dini grupların gelişme göstermesinde ve etkili olmasında; ekonomik dengesizlik, işsizlik, yoksulluk, devletin gençlere yönelik stratejisinin olmayışı, kanunların işlevselliğinin kaybolması, kültürel, dilsel, dinsel, geleneksel ve etnik farklılıklar, sosyal medya aracılığıyla yanlış dini bilgilerin yayılması, bilgi kirliliği gibi faktörler önemli rol oynamaktadır. Orta Asya gençliği arasında radikal dini grupların yayılmasında din konusundaki bilgisizlik, gençler arasında manevi-eğitici programların yeterli sayıda ve etkili olmaması, psikolojik dengesizlik, değer-dünya görüşü algısındaki değişim, gibi nedenleri de gösterebiliriz.

Yukarıda saydığımız dini, sosyal, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik sebepler, Orta Asya'da dini grupların etkili olmasında önemli birer faktörler iken, bu dini grupların sahip olduğu görüşler, genellikle basılı, görsel medya ve sosyal paylaşım siteleri vasıtasıyla verildiği, medyanın son derece önemli rol oynadığı, insanlara ulaşmada önemli bir vasıta olduğu, kanaatindeyiz.

Kaynaklar

Aleksei Malashenko, *Russia and Central Asian Islam, Islam In Central Asia: From Representation to Phobia, Volume III*, Ankara, 2012.

Аширбек Муминов, *Ислам в Центральной Азии: Актуализация*

Наследия (на примере Казахстана), Ислам в Центральной Азии: от представительство к Фобии, том-3, Анкара, 2012.

Кусаинова К.Т., Деятельность мусульманских движений и организаций в Центральной Азии (1991-2008 гг). Диссертация...кандидата исторических наук по специальности: 07.00.03-всеобщая история. - Алматы. Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейманова КН. МОН.РК.2010.

Bedir Murtaza, "Sünnet", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt -38, İstanbul, 2010.

Bukatcha Akimjan Kyzy, Yeni Dini Akımların Orta Asya Gençliği Üzerindeki Etkileri ve Din Eğitiminin Rolü, Gelecek Vizyonlar Dergisi, 2 (4), Kastamonu, 2018.

Çelebi İlyas, "Sünnet", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt-38, İstanbul, 2010.

Emin Ahmed, *Zuhrül-İslam*, Mektebetün-Nahdatul-Mısriyye, Cilt-1., Kahire, 1966.

Işıl Arpacı, Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya'da Dini Radikalizmin Nedenleri Üzerine, Turkish Studies, Volume 14, issue- 3, Ankara, 2019.

Кулайи Элахе, Религиозная Составляющая Внешней политики Ирана в Средней Азии, Ислам в Центральной Азии: от представительство к Фобии, том-3, СФН, Анкара, 2012.

Mehmet Ali Büyükkara, Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban, Orta Asya'da İslam-Temsilden Fobiye, Cilt III-Aydınlıktan Aydınlanmaya, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayınları, Ankara, 2012.

Nasır Rıza Khan, Islam in Post-Soviet Central Asica and its Neighbourhood, Islam İn Central Asia: From Representatiton to Phobia, Volume-III, SNF Publicion, Ankara, 2012.

Hizmetli, Sabri. Orta Asya'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dini Akımlar, Orta Asya'da İslam-Temsilden Fobiye, cilt III, SFN Yayıncılık, Ankara, 2012.

Salih Pay, Kırgızistan'da İslam'ın Asimetrik Varoluş Mücadelesi, Orta Asya'da İslam-Temsilden Fobiye, cilt III, SFN Yayıncılık, Ankara, 2012.

- Teftâzânî, Sadettin, Şerhu't-Telviḥ ale't-Tavzih, Kahire, cilt II.
- The Encyclopaedia of Islam*, (new edition), vol.5, Leiden, 1979, s. 208.
- Хайруллаев М.М., *Маънавият Юлдузлари*, Тошкент, 2000, Giriş kısmı.
- Зиёдов Шовосил, *ал-Мотуридий Хаёти ва Меъроси*, Абдулла Кодирий Номидаги халк меъроси нашриёти, Тошкент, 2000.
- И.С. Ратъковский, М.В. Ходяков. Глава 6. СССР в период «застоя» и «перестройки» // *История Советской России*.
- К.С. Васильцов. Шииты в Центральной Азии: Почитание Природных Объектов Среди Исмаилитов Бадахшана, *Ислам в Центральной Азии: от представительство к Фобии*, том-3, Анкара, 2012.
- Нурсултан Назарбаев, *Сындарлы Он Жыл*, Алматы, 2003.
- Островский А. В. Глупость или измена? Расследование гибели СССР. М., Крымский мост-9Д, 2011—863 с.
- Фергана информагентство, "Легендарная съемка. Тахир Юлдаш и Ислам Каримов в Намангане в 1991 году", Youtube (19 Şubat 2014).
https://www.youtube.com/watch?v=jqf_8zGIrMg
- Фергана информагентство-2, 1991 год. Ислам Каримов на переговорах с исламистами, Youtube (30 Ocak 2017),
https://www.youtube.com/watch?v=g8VA_eW5_98
- Снежана Атанова, *Марказий Осиёда Ислом дини: Узоқ яккаликдан юксак эътиборга*, (Сентябрь, 9; 2018).
<https://www.uzanalytics.com/jamiyat/2902/>

